

LILI MONATOVÁ

ROZUMOVÁ VÝCHOVA V SYSTÉMU CELOŽIVOTNÍHO VZDĚLÁNÍ

Úvod

Rozumová výchova zaujímá význačné místo v pedagogické teorii i praxi a podílí se v systému celoživotního vzdělání značnou měrou na *komunistické výchově* spolu s ostatními výchovnými složkami. Cílem komunistické výchovy je všestranný, harmonický rozvoj člověka, který začíná od nejútlejšího věku a trvá po celý život. Socialistická společnost se zaměřuje na každého jedince bez rozdílu a formuje jeho somatické a psychické síly na základě systematického a promyšleného výchovného působení.

Komunistická výchova je složitý a mnohotvárný proces, který je ovlivněn podmínkami prostředí a zahrnuje vzdělávání i výchovu.¹ Pod pojmem *vzdělání* rozumíme určitý systém vědomostí, dovedností a návyků, rozvinuté schopnosti k tvůrčí poznávací i praktické činnosti, bohaté potřeby, motivy a zájmy. Pojem *výchova* obsahuje určitý soubor názorů, postojů, přesvědčení v oblasti vědeckého světového názoru, komunistické morálky, politické uvědomělosti a aktivity, vyspělého estetického vnímání, hodnocení a vkusu, socialistické pracovní kvality, tělesnou a pohybovou kulturu i brannou připravenost. Všechny tyto kvality se projevují v jednání a chování člověka. Celková úroveň, kterou jednotlivec dosahuje, vzniká v procesu aktivní činnosti při hře, v učení, v práci, v začlenění do sociálních skupin a do společnosti, v kolektivu organizovaném podle zásad socialistického soužití.

Význam a vývoj rozumové výchovy

V období vědecko-technického rozvoje vystupuje zvláště zřetelně do popředí komplexní pojetí rozumové výchovy.² Je důležitou součástí komunistické výchovy a uplatňuje se významným způsobem na všestranném a harmonickém vývoji člověka *po celý jeho život*. Lze dokonce říci, že rozumová výchova je základním předpokladem pro optimální a příznivý

¹ Srovnej: T. A. Iljinová, *Pedagogika*, Praha 1972, SPN, str. 11–12, 76–77; N. I. Boldyrev a kol., *Pedagogika*, Bratislava 1972, SPN, str. 30–31.

² Lili Monatová, *Otázky rozumové výchovy*, Spisy univerzity J. E. Purkyně, filozofická fakulta č. 214, Brno 1978.

intelektuální vývoj každého jedince i celé společnosti. Přispívá ke zvyšování produktivity práce, podněcuje tvůrčí přístup k činnosti a podílí se jednoznačně na vědecko-technické revoluci.

Sledujeme-li *hlavní vývojové linie* rozumové výchovy můžeme konstatovat, že její význam byl uznáván všemi předními mysliteli. V historii pedagogiky však nebyla vždycky tato výchovná složka považována za důležitou. V některých obdobích byla v centru pozornosti, v jiných byla zatačována do pozadí. V době antiky, kdy byly položeny její základy, byla intelektuální výchova značně vyzvedávána, kdežto středověk ji výrazně omezil. Za renesance, kdy se dostává opět do popředí ideál všestranného vývoje člověka, byla rozumová výchova doceňována a pěstována, stále však ještě nebyla chápána v potřebné šíři. Začínala se ale již objevovat snaha prohlubovat její obsahovou stránku. Tuto tendenci je možno nalézt zejména v pojetí Jana Ámose Komenského.

S vývojem novověkých teorií poznání byla aplikována na rozumovou výchovu senzualistická teorie u Johna Locka, Jeana Jacquesa Rousseaua, Claude Adriana Helvétiá a Denise Diderota a intelektualistická teorie u Johanna Friedricha Herbarta a Friedricha W. A. Fröbela. Johann Heinrich Pestalozzi a Friedrich A. W. Diesterweg se s úspěchem pokusili o syntézu obou základních teorií detailnějším propracováním metodického postupu, jehož základním heslem byla teze „od smyslů k pojmům“. Praktická realizace rozumové výchovy se u jednotlivých myslitelů lišila: Komenský a Pestalozzi zdůvodnili systematickosti vzdělávání a důslednost postupu, přičemž Komenský požadoval široké encyklopedické znalosti, kdežto Pestalozzi zdůrazňoval velmi podrobné poznatky o poměrně malém okruhu předmětů a jevů. Komenský a Rousseau podtrhávali zvláště význam indukce, Pestalozzi a Fröbel naopak význam rozvoje intelektuálních schopností a dedukce.

Náplň rozumové výchovy obohatili velmi výrazně Karel Marx a Bedřich Engels. Docenili rozumovou výchovu a vymezili nově její úkoly, mezi které zařadili jako stěžejní úkol výchovu dialekticko-materialistického světového názoru. Od tohoto vývojového období je postupně stále hlouběji propracováván obsah, metody i cíle rozumové výchovy. V současném pojetí vystupuje ve světových systémech jednoznačně do popředí snaha po dalším prohloubení řešených problémů, zvláště těmi badateli, kteří se zabývají teoretickými otázkami pedagogické vědy. Josef Váňa vymezuje složky výchovy na základě bytí a vědomí a nahrazuje tradiční rozumovou složku výchovou jazykovou, vědeckou a světónázorovou. Vlastimil Pařízek a Ján Velikánič na Váňu navázali a rozšířili jeho přístup tím, že zvolili za východisko osobnostní strukturu. Shodují se v zařazení jazykové a světónázorové výchovy. Velikánič se neztotožňuje s termínem vědecké výchovy a zaměňuje ji výchovou rozvoje poznání.

V třídění výchovných složek uvedenými autory lze považovat za jisté novum rozšíření cílů, obsahu, metod i prostředků rozumové výchovy. Naproti tomu ponechávají např. sovětská autorka T. A. Iljinová a Karlheinz Tomaschewsky z NDR klasické členění a propracovávají hlouběji obsah rozumové výchovy.

Výzkumy konané v oblasti rozvíjení rozumových schopností a rozumové

úrovně dětí předškolního a školního věku sahají do 70. let 19. století.³ Teoretičtí badatelé a praktičtí pedagogové uskutečnili za tuto dobu stovky šetření, která považovali za nezbytná pro stanovení optimálních požadavků, které měly být podle jejich názorů zvládnuty předškolními dětmi, aby na ně mohla adekvátně navázat elementární třída. Další výzkumy poukázovaly na úroveň a možnosti dětí a mládeže v intelektuální oblasti. Řada šetření z posledních 20 let se týká formativního vlivu výchovně vzdělávacího procesu, efektivních pedagogických metod, úspěšných postupů, významu respektování mezioborových souvislostí.

Úkoly rozumové výchovy

Naše pojetí rozumové výchovy zahrnuje šest relativně samostatných úkolů, které však navzájem úzce souvisejí a v aktivní intelektuální činnosti člověka se prolínají.⁴ V jejich obsahu jsou podtrhávána jednotlivá stadia vývoje od nejtútlejšího věku až po stáří. Do popředí vystupuje zřetelně zaměření na celoživotní vzdělání každého jedince.

Úkolem *jazykové výchovy* je osvojování mateřského jazyka i cizích jazyků a začleňování jedince do společnosti na tomto základě. Tím vzniká schopnost přejímat a odevzdávat informace nejrůznějšího druhu. Uskutečňuje se ve třech stádiích, které se od sebe liší po stránce kvalitativní i kvantitativní, přesto však na sebe organicky vývojově navazuje působení v období předškolním, školním a v dospělosti.

Výchova poznávacích schopností je těsně spjata s vytvářením zkušenosti a poznatků. Zařazujeme sem, paměť a pozornost, které dovolují rozvíjet počítky, vnímání, představy, obrazotvornost a myšlení. Smyslové a pojmové poznávání skutečnosti je neoddělitelně spojené a vzájemně se ovlivňuje. Zdokonalování poznávacích schopností závisí na společenských podmínkách, zejména na působení výchovně vzdělávacích vlivů.

V úkolech rozumové výchovy zaujímá důležité místo „*předvědecká*“ *výchova*, která je typická zvláště pro raná období vývoje jedince. Do šesti let si dítě osvojuje určité vědomosti, intelektuální dovednosti a návyky, které prohlubuje systematicky mateřská škola, takže lze hovořit o cílevědomé přípravě pro pozdější vědeckou výchovu. Rovněž v prvních ročnících základní školy jde ještě v její činnosti o „*předvědeckou*“ výchovu. Rozvoj v přírodních i společenských vědách umožňuje *vědecká výchova*, která zahrnuje školní věk přibližně od osmi až deseti let i dospělost a uplatňuje se po celý život člověka. Pro tuto způsobilost připravuje člověka předcházející úkol rozumové výchovy, na který vědecká výchova organicky navazuje. Souběžně se zkvalitňují rovněž poznávací procesy a řeč, takže dochází k těsnému sepětí jednotlivých úkolů intelektuální výchovy.

Vyústění rozumové výchovy se uskutečňuje *světónázorovou výchovou*, která vychází z určitých vědomostí a poznávacích schopností, zejména

³ Lili Monátová, Výzkum v rozumové výchově, Sborník prací FFBU, I 6, 1971, str. 51–75.

⁴ Lili Monátová, Otázky rozumové výchovy, část IV, Obecné koncepce rozumové výchovy, str. 141–171.

myšlení. Vytvoření dialekticko-materialistického světového názoru je dlouhodobým procesem, na němž se musí podílet aktivně celá společnost včetně rodiny a školy, má-li výsledek odpovídat potřebám socialistické společnosti a být optimální i pro osobnost každého jednotlivce.

Poslední úkol rozumové výchovy, kterým je *výchova kladných postojů k poznávání, zájmu o vědění a snahy si je osvojit*, je třeba vyzvednout a docenit, poněvadž tvoří základní podmínku úspěšnosti všech úkolů intelektuální výchovy a je tak jejich významným spojovacím článkem. Proto je důležité rozšíření obsahu této složky o výchovu kladných vztahů k vědě, spojení oblasti intelektuální, citové a volní.

Současné pojetí rozumové výchovy na mateřské škole

*Současné pojetí celoživotního vzdělání*⁵ člověka zahrnuje každého jedince naší rozvinuté socialistické společnosti a zdůrazňuje proto institucionální předškolní výchovu jako významnou součást tohoto systému. Naše *nová koncepce rozumové výchovy* vyzvedává v harmonické, všestranné výchově dětí komplexní přístup. A není proto náhodné, že tuto výchovnou složku je třeba pěstovat systematicky a cílevědomě již v předškolním věku.⁶

Východiskem pro naši analýzu tohoto problému byly práce, které řeší otázky rozumové výchovy v teoretické rovině i její konkrétní aplikaci a výsledky vlastních dlouhodobých výzkumů. Na základě detailního komparativního studia a výsledků našeho zkoumání jsme v nové koncepci rozumové výchovy na mateřské škole analyzovali základní úkoly, jež navzájem velmi těsně souvisejí a tvoří základ, na který má navázat základní škola.

Rozumová výchova prolíná celý život dítěte na mateřské škole, uplatňuje se při všech jeho činnostech, při pobytu v přírodě, na zahradě, na vycházkách, na hřišti, při zaměstnání, při odpoledních činnostech, při sledování divadla i televize. Každá činnost, kterou se děti zabývají, má velký vliv na jejich rozumový vývoj, zdokonaluje se při spontánním systematicky řízeném pozorování, při konkrétní manipulaci s předměty, při aktivním zacházení s různými materiály, při poučování, rozhovoru i vyprávění. Při veškeré činnosti v oblasti rozumové výchovy je také nutno respektovat konkrétní místní podmínky mateřské školy.

Při plnění jednotlivých úkolů rozumové výchovy vystupuje do popředí vztah této výchovné složky k ostatním složkám, vztah, který je důležité respektovat. Při řadě činností se objevuje úzké sepětí mezi výchovou rozumovou a tělesnou, rozumovou a estetickou, rozumovou a pracovní, rozumovou a mravní.

Již v předškolním věku je základní povinností mateřské školy rozvíjet intelekt dětí, zajistit jim radost z poznávání a připravit je náležitě k úspěš-

⁵ Srovnej: Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy, Praha 1976. SPN.

⁶ Luboslava Klindová, Psychologické problémy učenia v predškolskom veku z hľadiska novej koncepcie, Predškolská výchova, ročník 31, 1976–1977, str. 33–37.

nému plnění školních povinností. Veškeré působení je třeba přizpůsobit možnostem každého jedince, výsledkům vědy a techniky i potřebám společnosti. Tento rozvoj se uskutečňuje seznamováním dítěte s přírodou, s okolím, se životem a prací lidí, se společnostmi, s vlastnostmi předmětů, rozvíjením prostorových, časových a matematických představ. V nových osnovách pro *mateřské školy*⁷ je obsah rozumové výchovy detailněji zpracován tak, aby tvořil logické celky, v nichž na sebe jednotlivé úkoly organicky navazují. Je nutné zařazovat obsahovou náplň tak, aby byla přiměřená duševní úrovni každého jednotlivého dítěte, aby odpovídala jeho rozumovým předpokladům. Východiskem úspěšného výchovného působení je vytváření podnětného prostředí na mateřské škole v těsné spolupráci s prostředím v rodině.

V oblasti *jazykové výchovy* bude záležet na učitelce, aby sledovala přednostně dostatečnou aktivitu slovního projevu dětí od tří let a postupně upřesňování obsahové stránky řeči tak, aby se každé dítě naučilo chápat význam a obsah slov, kterým naslouchá a také samo užívá. Je ovšem nutné, aby užívaná slova byla podložena správnými představami a vědění, aby se mohl utvářet náležitý skutečnosti odpovídající vztah mezi vnímáním, myšlením a řečí dítěte. Správné a jasné představy o okolí takto mohou přecházet do jeho aktivního slovníku. Podstatný vliv na volbu adekvátních termínů má praktická činnost, hra, zaměstnání, manipulace s předměty, vzájemné dorozumívání a komunikace.

Sepětí řeči s činností, s vnímáním a myšlením je předpokladem pro postupnou přeměnu zážitků a zkušeností v pojmy a pro možnost rozvíjet soudy a úsudky u dětí. Tento postup má příznivý vliv na rozvoj dětské řeči a bohatost vyjadřovacích schopností, podložených správnými představami a poznatky, které se shodují se skutečností.

Rozvíjení poznávacích schopností tvoří východisko rozumové výchovy. Poznávací proces vychází na mateřské škole z dosavadní rozumové úrovně dětí a pokračuje další činností, a to spontánní i činností řízenou učitelkou. Důležitá je systematická práce učitelky zaměřená především na konkrétní konání dětí, tzn. manipulování s předměty, jejich srovnávání, rozkládání, skládání, třídění a přiřazování. Je třeba rozvíjet vnímání dítěte, pokud možno aktivním pozorováním, které probíhá při určitých konkrétních činnostech, sledováním a diferenciací předmětů, jevů a situací a na tomto základě vytvářet nové představy a nové zkušenosti dětí. Současně se uplatňují dřívější představy v podobě zážitků, vzpomínek a znalostí. Děti se učí přemýšlet o tom, čím se zabývají, jejich myšlení má přitom názorný, konkrétní charakter a učí se zapojovat jednotlivé myšlenkové operace, především analýzu, syntézu, komparaci.

Lze říci, že postupně dochází tím, že děti mohou vnímat objekt, jeho části, vlastnosti a připojit k nim náležité pojmenování, ke generalizaci a abstrakci a konečně ke zvnitřnění původního podnětu, takže se formuje obecná představa, myšlenka. Poznávací proces směřuje takto k upevňování rozlišovacích schopností a k rozvíjení pojmů, soudů a úsudků, k postupnému chápání souvislostí a vztahů, např. následnosti, postupnosti, účelnosti,

⁷ Lili Monátová, *Rozumová výchova, Pokusné osnovy pro mateřské školy*, Praha 1974, str. 56–68, Praha 1975, str. 55–68, VÚP.

srovnávání apod. Současně se začleňuje a obohacuje obrazotvornost, která je v předškolním věku velmi živá.

Význačné místo zaujímá dále působení na bezděčnou a úmyslnou pozornost. Již na mateřské škole stojí proto v popředí správně volená motivace, která vyvolává kladné emoce a city. Je důležité zaujmout děti natolik, aby se věnovaly rády pozorování, hře, zaměstnání.

Při různých činnostech se také formuje a zdokonaluje paměť, záleží ovšem na situaci, protože některé informace, jevy, zážitky si děti zapamatují snadno a na delší dobu, jiné jim činí naopak potíže. Zhodnotíme-li všechny poznávací procesy, ukazuje se výrazně potřeba zaměřit se ve zvýšené míře hlavně na rozvoj myšlení a obrazotvornosti ve spojení s kladnými citovými prožitky. Význam zachování tohoto postupu je prokázán Gal'perinovou teorií,⁸ zaměřenou na zákonitosti rozumového vývoje a bude třeba využívat tyto poznatky v plné míře již na mateřské škole.

„*Předvědecká*“ *výchova* u předškolních dětí a na počátku školní docházky a pozdější vědecká výchova zahrnuje *poznatky, intelektuální dovednosti a návyky*, které vznikají u dětí spojením poznávacího procesu s aktivní i receptivní činností, konkrétním seznamováním s prostředím. Děti je tak možno postupně vést k hlubšímu pochopení souvislostí společenského života a přírodních jevů. Obsahy, které jsme zařadili do nových osnov pro mateřské školy jsou členěny na dva úseky: na seznamování se společenským prostředím a prostředím přírodním. Prvořadý je postup přiměřený rozumovým možnostem každého dítěte a využití zájmu o okolí, které děti obklopuje. V nové koncepci vycházíme z předpokladu, že zvláštní pozornost je třeba věnovat intelektuálním dovednostem a návykům, aby se děti naučily orientovat v okolí, uměly poznat a rozlišovat předměty a jejich vlastnosti, naučily se uplatňovat rozumové operace a užívat získané znalosti v praktických, konkrétních situacích, a aby postupně byly stále schopnější samostatně poznávat okolní svět. Přitom je velmi výrazné, že se děti snaží projevat s velkým zájmem získané znalosti a dovednosti v nejrozmanitějších situacích. Je žádoucí, aby učitelka upevňovala jejich pozorovací a rozlišovací schopnosti a pomáhala jim při postihování vztahů a souvislostí u známých předmětů a jevů.

Velký význam má proces zobecňování u všech zážitků, zkušeností a znalostí, zvláště však v přírodovědné oblasti. Učitelky na mateřských školách by je měly sledovat a kontrolovat, aby včas zabránily nesprávnému vytváření představ a poznatků. Kromě toho by měly vést děti tak, aby se postupně naučily srovnávat hlavní části, vlastnosti, znaky nově rozvíjených představ a pojmů se skutečnými předměty a jevy. Je přímo povinností společenského prostředí obklopat děti dostatečnými podněty, současně jim však ponechat možnost rozhodnout se samostatně, kterými předměty se budou zabývat.

Při správném postupu lze zaznamenat ještě před vstupem do základní školy *počátky materialistického chápání okolí*, zejména na základě konkrétního seznamování s přírodními jevy. Seznamovat děti soustavně s přírodou, poskytovat jim přiměřený a pravdivý výklad přírodních jevů

⁸ P. J. Gal'perin, Razvitije issledovanij po formirovaniju umstvennyh dejstvij, Psihologičeskaja nauka SSSR, sv. I, Moskva 1959, str. 441–469.

a poukazovat na jejich souvislosti a hmotný základ je potřebné hlavně proto, že tato oblast je základem poznatkové soustavy dítěte, která je východiskem pro formování budoucího vědeckého světového názoru. Vzhledem k dosaženému stupni rozvinuté socialistické společnosti v období vědecko-technické revoluce a jejím dalším perspektivám a úkolům, je třeba podtrhnout význam vedení dítěte k vědeckému světovému názoru již v předškolním věku. Utváření vědeckého světového názoru je složitý proces, který ovlivňuje mnoho činitelů. Světonázorová výchova se realizuje v rodině i v mateřské škole, jejich účinná vzájemná spolupráce je nezbytná proto, že děti potřebují pravdivé působení od nejtělejšího věku, mají-li se všestranně kladně rozvíjet. V tomto období je žádoucí, aby mohly vyrůstat v ovzduší, které není zatíženo náboženskými představami a předsudky. Jinak trpí řadou kolizí již v předškolním věku, jež zpomalují jejich rozvoj poznání ve velmi důležitém vývojovém období.

Děti sledují se zaujetím vyprávění o neobyčejných událostech, o nadpřirozených bytostech. Pohádkové příběhy mají pro jejich život velkou cenu. Dítě se ovšem musí učit rozlišovat mezi skutečností a fantazií, nesprávné vysvětlování mu komplikuje možnost orientovat se správně ve světě. Důsledná *ateistická výchova* spočívá především v tom, že učitelka mateřské školy v součinnosti s rodinou předchází vzniku náboženského výkladu světa a náboženských postojů k životu. Jde především o úkol pomáhat dětem odhalovat vzájemné vztahy mezi jevy, jejich vzájemnou podmíněnost, vývojový prvek v přírodě i jinde a hmotný, poznatelný a pochopitelný základ světa. Všechny tyto prvky vědeckého světového názoru vytváří učitelka u dětí na jevech, které jsou jim blízké, které tvoří jejich prostředí.

Výchovné působení v oblasti rozumové výchovy je efektivní hlavně tehdy, když se u dítěte podporují a prohlubují intelektuální city a může se projevovat stále větším *zájmem o rozumovou činnost*. V kladném případě je patrná *snaha* po konání, činnosti a *po dosažení cíle*.

Při realizaci základních úkolů rozumové výchovy je proto potřebné postupovat na mateřské škole tak, aby děti mohly mít bohaté prožitky a vytvářely si kladný vztah ke skutečnosti, jehož základem je formování dobrých zkušeností s vychovateli, aby si mohly rozvíjet intelektuální city a kladné společenské vztahy. Je nutno dbát na těsnou spojitost mezi stránkou rozumovou a citovou, jejichž příznivý vývoj je v předškolním věku do značné míry závislý na možnostech sociální interakce. Úkolem učitelky mateřské školy je poskytovat dětem dostatečné množství podnětů k pozorování prostředí, podněcovat je k napodobování, vést je úsměrně jejich věkovým možnostem a podporovat individuální zájmy dětí. Současně je potřebné sledovat sepětí stránky rozumové a volní, aby se děti věnovaly aktivně intelektuální činnosti a dokončovaly zvolené nebo stanovené úkoly.

Jednotlivé úkoly rozumové výchovy se uplatňují na mateřské škole při veškeré rozumové činnosti. V nových osnovách pro mateřské školy je rozumová výchova členěna na tři hlavní okruhy – na *jazykovou výchovu*, *výchovu poznání* a *výchovu matematických představ*. Osnovy mají volbou jednotlivých obsahů pomoci učitelce začleňovat do konkrétních rozumových činností všechny děti tak, aby dosahovaly kladných výsledků, aby žádné nebylo přetíženo nebo naopak nedostatečně stimulováno.

Na základě *kritického vyhodnocení výsledků našeho výzkumu* jsme konstatovali, že děti předškolního věku jsou schopné naučit se pozorovat soustředěně okolí a poznávat skutečnost, nacházet souvislosti mezi jevy, postihovat shodné a rozdílné znaky a vytvářet obecné představy. Systematické informace o předmětech a jevech přispívají pozitivně k detailnějšímu osvojování znalostí zvláště tehdy, váže-li se k nim poutavá činnost dětí. Toto konstatování je ve shodě s Leonťjevovou teorií činnosti.⁹ S některými informacemi se seznamují obtížněji, např. s určitými kauzálními vztahy, příčinami vzniku a vývojem, s jinými snadněji, takže záleží na učitelce, jak dovede na děti působit a jednotlivé jevy jim přiblížit.

Zjistili jsme, že existuje diskrepance mezi výsledky teoretického výzkumu zaměřeného na analýzu rozumové úrovně dětí a mezi jejich aplikací na mateřské škole. Závěry výzkumu prokazují způsobilost dětí pochopit a zvládnout vymezené vlastnosti objektů, praxe je však dosud do své činnosti nezačleňuje. Průzkum experimentálních osnov z rozumové výchovy potvrdil význam komplexního a systematického působení mateřské školy na tři až šestileté děti. Již v tomto věku lze volbou adekvátních pedagogických metod — především volbou hry — rozvíjet řeč dětí, prohlubovat jejich poznávací schopnosti, základní vědomosti, intelektuální dovednosti i návyky a vést k pravdivému chápání okolních jevů.

Při uplatňování pedagogických metod a konkrétních postupů bude nutné, aby učitelky vycházely více než dosud z dosaženého vývojového stupně každého jednotlivého dítěte a na tomto základě vyvolávaly bezprostřední zájem o rozumové činnosti. V popředí je zachovávání přitažlivého, hravého a zábavného charakteru všech činností, aby mohly být v souladu s dalšími vývojovými možnostmi a potřebami všech dětí. Bude třeba modifikovat didaktické metody i obsahy a zaměřit se tak mnohem intenzivněji na rozvíjení vnímání, myšlení, obrazotvornosti a citů dětí. Komplexní přístup k nové koncepci rozumové výchovy s respektováním individuálních a věkových zvláštností dětí, efektivní využití výsledků vědeckých poznatků a volba adekvátních pedagogických metod tvoří základní východisko pro dosažení kladných výsledků při výchově naší nejmladší generace na mateřské škole.

Rozumová výchova v nové výchovně vzdělávací soustavě

V systému celoživotního vzdělání vystupuje výrazně do popředí rozumová výchova ve školním období, tzn. v mladším, středním i starším školním věku. Na rozumové výchově se podílí především škola svým výchovně vzdělávacím procesem — výukou, kterou seznamuje žáky se základy věd, tzn. s přiměřenými vědomostmi, intelektuálními dovednostmi a návyky, rozvíjí rozumové schopnosti a formuje základy vědeckého světového názoru, zkvalitňuje přípravu kvalifikované a uvědomělé mladé generace.

Uvedené oblasti rozumové výchovy prohlubují rovněž *mimoškolní a společenské instituce* tím, že utvářejí specifické zájmy dětí a mládeže, intenzivní vliv mají *sdělovací prostředky, kultura, literatura* a v neposlední

⁹ A. N. Leonťev, *Problémy psychického vývoje*, Praha 1966, SPN, str. 337—348.

radě i *rodina*. Při veškerém působení je evidentní sepětí rozumové výchovy s ostatními výchovnými složkami, do popředí vystupuje komplexní pojetí výchovy.

Posláním základní školy je předávat žákům základy všeobecného polytechnického vzdělání, zabezpečovat jejich rozumovou, světonázorovou, ideově politickou, mravní, pracovní, estetickou, tělesnou a brannou výchovu a připravovat je pro další studium na všech typech středních škol. Výchova a vzdělávání pokračuje na středních odborných učilištích, na gymnáziích, středních odborných školách a konzervatořích. Jejich hlavními úkoly jsou výchova harmonicky rozvinuté osobnosti a poskytování všeobecného a odborného středního vzdělání s případnou možností dalšího vysokoškolského vzdělání.¹⁰

Od počátku školní docházky vystupuje do popředí vzdělávací stránka *jazykové výchovy*. Zahrnuje mateřský jazyk i cizí jazyky, ústní i písemnou řeč. Mateřský jazyk již není pouhým nástrojem komunikace a seznamování s okolím, ale také předmětem poznání. Žáci se učí chápat slova a věty jako jazykové jevy, které jsou podřízené zákonům a pravidlům daného jazyka. Osvojují si gramatickou stránku, pravopisná pravidla, spisovný jazyk. Zároveň je třeba dbát na úzké sepětí řeči a myšlení, aby se každý žák naučil formulovat své myšlenky přesně a jasně, aby vyjadřoval adekvátně daný jev, proces, situaci. Cílem jazykové výchovy je požadavek, aby žáci zvládli mateřský jazyk s jistotou a byli schopni užívat vysoké jazykové kultury pěstovaným ústním i písemným projevem, aby ovládli řeč nejen jako prostředek dorozumívání a vyjadřování, ale také jako prostředek tvoření.

Osvojování cizích jazyků vyžaduje rovněž mnoho pozornosti a je dlouhodobým složitým procesem, který postupuje od osvojování nejzákladnějších jazykových dovedností k pasivní a aktivní znalosti cizího jazyka. Schopnost užívat aktivně cizí jazyk se vytváří pozvolna, vyžaduje dlouhodobé a systematické učení.

Poznávací schopnosti se zdokonalují vlivem soustavné školní práce a dozrávání organismu. Je důležité, aby se každý jedinec učil aktivně vnímat a pozorovat předměty a jevy, samostatně myslet, chápat souvislosti a vztahy mezi jednotlivými fakty. Skutečný rozvoj rozumových funkcí se realizuje v činnosti zapojováním myšlenkových operací — užíváním analýzy, syntézy, komparace, generalizace, konkretizace i abstrakce, rozvíjením jednotlivých forem myšlení — tzn. pojmů, soudů a úsudků. Je proto velmi cenné podporovat cílevědomě zvědavost a hloubavost i vlastní kritický postoj k předmětům, jevům a procesům tak, aby žáci, studenti, učni pronikali do jejich vnitřních souvislostí, do jejich podstaty, jak také zdůrazňuje Miroslav Matušák.¹¹

Školní vyučování se zaměřuje intenzivně na *vědeckou výchovu*, která navazuje na výchovu „předvědeckou“. Uskutečňuje se osvojováním vědeckých poznatků a jejich uspořádáváním do systémů, upevňováním intelek-

¹⁰ Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy, Dílčí projekty, Praha 1976, str. 7.

¹¹ Miroslav Matušák, Náčrt teorie výchovy dospělých, Bratislava 1972, SPN, str. 15–16.

tuálních dovedností a návyků, které ovlivňují rozumové schopnosti žáků, především logické myšlení a utvářejí potřeby, postoje i zájmy každého jednotlivce. Cílem vzdělání je dospět k pevné soustavě základních poznatků z přírodních, společenských a technických věd — z matematiky, fyziky, chemie, biologie, kybernetiky, geografie, historie, literatury, občanské nauky, základů výroby, odborných předmětů teoretických i praktických. Současně je podstatným úkolem vědecké výchovy vést žáky v jednotlivých vyučovacích předmětech k chápání základních principů marxismu-leninismu.

Hlavním předpokladem *výchovy vědeckého světového názoru* ve škole je teoreticky a světonázorově fundovaná výuka a uvědomělý učitel. Podstatné jsou pravdivé informace o formování pozitivního vztahu k objasňovaným problémům. Výchova intelektuálních schopností směřuje u mládeže postupně k samostatnému myšlení, ke schopnosti zaujímat vlastní postoje k obklopující skutečnosti. Na žáky má velký vliv kladný vzor učitelů, vychovatelů, rodičů i celé společnosti, intenzivně působí také vlastní zkušenosti, osvojování vědeckých poznatků a chápání hodnot. Uvedené přístupy jsou významným předpokladem pro správné názory a stanoviska a pro vytvoření a rozvinutí vědeckého světového názoru. Celý tento proces vrcholí v období postpuberty.

Komplexní pojetí rozumové výchovy předpokládá úzké sepětí této složky s *výchovou kladného citového vztahu k poznávání, zájmu o vědění a volního úsilí, zaměřeného na dosahování cíle*. Od počátku vstupu do základní školy začínají se pod vedením učitele rozvíjet u žáků zájmy spojené s výchovně vzdělávacím procesem. Prohlubuje se zájem o učení, obohacují se intelektuální cesty a volní procesy, takže postupně vznikají a zdokonalují se speciální schopnosti i tvořivost. Ve středním a starším školním věku se projevují rovněž zájmy o společenské, politické a ideologické otázky, o vnitřní svět člověka, o jeho chování a morálku.

Rozvoj zájmů souvisí bezprostředně s psychickou úrovní, se zkušenostmi a poznatky každého jedince. Úkolem pedagogů i celé společnosti je působit systematicky a pozitivně na mladou generaci tak, aby byla vzdělaná a uvědomělá, měla kladný vztah k poznávání, k vědění, k tvořivé pracovní činnosti s jasně vyhraněným vědeckým světovým názorem.

Výsledky výzkumů prokazují, že v našich současných podmínkách charakterizovaných ekonomickým, technickým a kulturním rozvojem socialistické společnosti, celkovou vysokou životní úrovní, vyšším stupněm vzdělanosti a kultury, intenzivním působením sdělovacích prostředků a výsledky vědeckotechnického pokroku, vznikají pro děti a mládež nové podmínky intenzivní komunikace. Všechny tyto faktory přispívají k *akceleraci* somatického a intelektuálního vývoje dorůstající generace.¹²

Nejnovější zkoumání potvrzují možnost dřívějšího zahájení systematické přípravy ke školní docházce, zkrácení počátečního školního období na čtyři roky a určují věk dospělosti na 18. rok, kdy by mělo být ukončeno úplné střední vzdělání. Postupné změny vzdělávacího systému sledují vývoj vzdělávací soustavy v budoucnosti, která bude integrovanou, vnitřně

¹² Gustáv Pavlovič, *Akcelerácia vývinu a socialistická škola*, Bratislava 1975, SAV, str. 14–20.

diferencovanou dvanáctiletou střední školou. Svým obsahem a pedagogickými metodami bude tato škola zabezpečovat jednotu a optimální vyváženost všeobecného polytechnického a odborného vzdělání, teoretické a praktické přípravy mládeže pro další studium, pro život a práci v podmínkách rozvinuté socialistické společnosti.¹³

Uplatnění rozumové výchovy při vzdělávání dospělých

Výchova a vzdělávání dospělých je významnou součástí všestranného harmonického rozvoje osobnosti socialistického člověka. Tvoří nedílnou součást celospolečenského výchovně vzdělávacího systému navazujícího na výchovu a vzdělávání mladé generace ve školách, v rodině a ve společenských organizacích. Pomáhá uskutečňovat cíle komunistické výchovy a vzdělávání občanů, nabývajících v podmínkách rychlého rozvoje vědy a techniky celoživotní charakter, podílí se na zvyšování ideově politické, odborné a kulturní úrovně občanů a na formování socialistického životního způsobu.¹⁴

Cíle a úkoly vzdělávání dospělých vyplývají z *potřeb a zájmů* jednotlivců i celé společnosti a přihlížejí k jejich zkušenostem, znalostem, dovednostem, individuálním a věkovým zvláštnostem. Jak upozorňuje Andrej Milec realizuje se proto, aby se nepřerušilo vzdělávání po ukončení školní docházky, ale naopak aby se prohlubovalo v souladu s rozvojem vědy, techniky, kultury a společenských vztahů, dále proto, aby se zabezpečilo vzdělávání dospělých, kteří nedokončili školní docházku a rovněž proto, že společenská praxe klade na člověka nové úkoly v souvislosti s vědecko-technickým pokrokem.¹⁵

Vzdělávání dospělých se uskutečňuje ve školské soustavě ve formě maturitního a postgraduálního studia, dále pak na vysokých školách v denním studiu i ve studiu při zaměstnání. Výchova a vzdělávání je dále pěstováno v organizacích podnikových, oborových a odvětvových, kde navazuje na dosažený stupeň vzdělání a umožňuje získat nebo rozšířit kvalifikaci pracovníků ve všech oblastech společenské teorie i praxe. Konečně zaujímá významné místo mimoškolní výchova a vzdělávání obyvatelstva.

Rozumová výchova a vzdělávání dospělých je zaměřeno na základní úkoly této výchovné složky. Podporuje další jazykovou výchovu, obohacování poznávacích schopností, zvláště logického myšlení, osvojování poznatků vědy, techniky a kultury, pokrokových zkušeností společenské praxe a trvalé prohlubování intelektuálních dovedností a návyků. Zaměřuje se na formování socialisticky uvědomělých a kulturně vyspělých občanů, na další upevňování vědeckého světového názoru a socialistického vědomí. V souladu s komplexním pojetím komunistické výchovy podtrhuje sepětí stránky rozumové, citové a volní. Splnění všech uvedených úkolů vyžaduje

¹³ Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy, Projekt a důvodová zpráva, Praha 1976, str. 27.

¹⁴ Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy, Dílčí projekty, str. 92.

¹⁵ Andrej Milec, Základy výchovy a vzdělávání dospělých, Bratislava 1969, SPN, str. 34.

je systematickou celoživotní výchovu a vzdělávání všech dospělých členů naší společnosti. Opírá se o principy marxisticko-leninské pedagogiky dospělých, uplatňuje adekvátní pedagogické metody a prostředky a sleduje odpovídající spojování teorie a praxe.

Závěr

Celkově lze konstatovat, že rozumová výchova má pevné místo v systému celoživotní výchovy a vzdělávání člověka. Do popředí vystupuje zejména její komplexní pojetí a sepětí s ostatními výchovnými složkami směřujícími k všestrannému a harmonickému vývoji každého jedince po celý jeho život. V centru našeho zájmu je proto systematické pěstování rozumové výchovy se zaměřením na příznivý rozvoj osobnosti v souladu s jejími individuálními možnostmi a potřebami společnosti. Uvedené požadavky kladou značné nároky na rozumovou výchovu a vyplývají zároveň z řady faktorů. Z nich je třeba vyzvednout vysokou životní úroveň občanů, vyšší stupeň vzdělanosti a kultury, značný vliv sdělovacích prostředků — televize a rozhlasu, dosažené výsledky a současně i další úkoly vědecko-technického pokroku.

УМСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ, ПРОДОЛЖАЮЩЕГОСЯ ВСЮ ЖИЗНЬ

В статье анализируются задачи и содержание умственного воспитания на отдельных этапах развития жизни детей, молодежи и взрослых в условиях развитого социалистического общества. Они связаны с углублением системы воспитания и образования, продолжающегося всю жизнь, целью которой является образованный, культурный человек, с богатыми переживаниями, нуждами, интересами, и подготовка к успешному выполнению задач и всей деятельности в будущем.

Своим комплексным понятием помогает умственное воспитание повышать интеллектуальные способности личности. Достичь положительных результатов помогают отдельные задачи умственного воспитания, в которые мы включаем воспитание языков, воспитание познавательных способностей, „донаучное“ и научное воспитание, воспитание мировоззрения и воспитание положительных чувственных и волевых отношений к интеллектуальной деятельности и к знаниям. Эта воспитательная составная часть существенно влияет на повышение уровня образования подрастающего поколения и всех взрослых, влияет на повышение производительности труда, побуждает к творческому подходу ко всей деятельности и не в последнем ряду создаёт благоприятные условия для дальнейшего научно-технического развития.

INTELLEKTUELLE ERZIEHUNG IN EINEM SYSTEM DER LEBENSLÄNGLICHEN BILDUNG

In dem Artikel werden die Aufgaben und der Inhalt der intellektuellen Erziehung in Beziehung zur Entwicklung bei Kindern, Jugendlichen und Erwachsenen in den Bedingungen der fortschrittlichen sozialistischen Gesellschaft analysiert. Sie hängen mit der Vertiefung des Systems der lebenslänglichen Erziehung und Bildung zusammen, deren Ziel ein gebildeter, kultureller Mensch mit reichen Interessen und Bedürfnissen ist, sowie auch seine Vorbereitung zu erfolgreichem Erfüllen seiner Rollen und aller Aktivitäten in der Zukunft.

Die komplexe Konzeption der intellektuellen Erziehung trägt zur permanenten Erhöhung intellektueller Fähigkeiten der Persönlichkeit bei. An der Erlangung po-

sitiver Ergebnisse machen sich einzelne Aufgaben der intellektuellen Erziehung geltend, zu denen wir die Spracherziehung, die Erziehung des Erkenntnisvermögens, die „vorwissenschaftliche“, wissenschaftliche und weltanschauliche Erziehung, sowie auch die Erziehung von positiven Gefühlen und Willensbeziehungen zur intellektuellen Tätigkeit und zum Wissen einreihen. Dieser Erziehungsbestandteil hat wesentlichen Einfluß auf das Bildungsniveau der heranwachsenden Generation und aller erwachsenen Menschen, wirkt positiv auf die Arbeitsproduktivität, unterstützt den schöpferische Zugänglichkeit zu jeder Tätigkeit und entfaltet günstige Bedingungen für eine weitere wissenschaftlich-technische Entwicklung.

